

Г.Батырбекқызы¹

¹Phd, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Қазақстан тарихы кафедрасының аға оқытушысы,
Шымкент қ., Қазақстан

ҰЛЫ ДАЛА ТҰЛҒАЛАРЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада ұлт қайраткерлерін зерттеудің теориялық-әдіснамалық мәселелері қарастырылған. Отан тарихының мазмұнында тарихи тұлғатану мәселесі ерекше орын алады. Кеңестік билік жүйесіндегі қазақ зиялыларының қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығын зерттеу мен оқыту Ұлы дала тұлғаларын дәріптеуде маңызды болып саналады. Қазіргі таңда тарихи сана қалыптастыру мақсатында тарихи тұлға-тану бағыты Қазақстанның қазіргі заман тарихы пәнінің мазмұнында оқытылады. Кезінде жазықсыз жазаланған белгілі халқымыздың ұлдарының өмірі мен қызметін зерттеу тарих үшін басты мақсаттардың бірі болып саналады, өйткені тарихты тұлғалар жасайды. Қазақстанның қазіргі заман тарихындағы ұлы тұлғалардың өмірлік қызметінің тарихы қазақстандық отаншылдықты қалыптастыру факторларының бірі болып табылады. Өз заманындағы ұлы тұлғалардың өмірі мен қызметін зерделеу мәселесі ерекше мәнге ие болмақ. Бұл тұлғалар тек тарихты жасап қана қоймай, сонымен бірге сол қоғамның мәдени құндылық-тарын, адамгершілік принциптері мен дәстүрлерін бойында сақтап, оның жетекшісі бола білген.

Түйін сөздер: Кеңестік билік, тарихи тұлғатану, қазақ зиялылары, Отан тарихы, тарихнама, әдіснама, тәуелсіздік.

Батырбекқызы Г. ¹¹Phd, старший преподаватель

Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауэзова, г. Шымкент,
Казахстан

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

Аннотация

В статье рассмотрены теоретико-методологические проблемы исследования национальных деятелей. Особое место в содержании отечественной истории занимает проблема исторической персоналии. Изучение и преподавание общественно-политической деятельности и творчества казахской интеллигенции в системе советской власти является важным для популяризации персоналии в Великой степи. В настоящее время для формирования исторического сознания курс исторической персоналии изучается в содержании предмета современной истории Казахстана. Изучение жизни и деятельности великих личностей известного народа, которые в свое время были невинно наказаны, является одной из главных целей в истории, так как историю делают личности. История жизни и деятельности великих личностей в современной истории Казахстана является одним из факторов формирования казахстанского патриотизма. Особое значение

приобретает вопрос изучения жизни и деятельности великих личностей ушедшего времени. Эти лица не только создавали историю, но и сохранили культурные ценности, нравственные принципы и традиции казахского общества, став его лидерами.

Ключевые слова: Советская власть, историческая личность, казахская интеллигенция, Отечественная история, историография, методология, независимость.

G.Batyrbekkyzy

Phd, senior lecturer at South Kazakhstan state University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF STUDYING THE PERSONALITY OF THE GREAT STEPPE

Abstract

The article deals with theoretical and methodological problems of research of national figures. A special place in the content of national history is occupied by the problem of historical personality. The study and teaching of social and political activities and creativity of the Kazakh intelligentsia in the Soviet system is important for popularizing the personality of the great steppe. The article deals with the origin of the Kazakh genera of the Senior Zhuz: saryuysun, Dulat, Alban, Suan, ysty, Shapyrashty, Oshakty, Sirgely The study of the lives and activities of the sons of a famous people who were innocently punished at one time is one of the main goals for history, since history is formed by individuals. The history of the life activity of great personalities in the modern history of Kazakhstan is one of the factors of formation of Kazakhstan patriotism. Of particular importance is the question of studying the life and work of great personalities of their time. These individuals not only created history, but also preserved the cultural values, moral principles and traditions of this society, becoming its leader.

Key words: Soviet power, historical figure, Kazakh intelligentsia, history of the motherland, historiography, methodology, independence.

Тәуелсіздік жылдары Отан тарихының мазмұны тақырыптық жағынан да, теориялық-әдіснамалық жағынан да жаңа мазмұнмен байытылды. Тұтастай тарихи кезеңдердің тарихы мазмұндық жағынан толықтырылды немесе жаңа теориялық-әдіснамалық бағалауға ие болды. Отандық тарих ғылымының бұл жетістіктері еліміздің тәуелсіздік жағдайында тарихи сана қалыптастыруда ұстанған саясатының нәтижесінде ғана мүмкін болды.

Соңғы жылдары отандық тарихта жаңа мазмұн алған саланың бірі – тарихи тұлғатану деп білеміз. Тұлғатану ғылыми бағытының бүгінгі таңда әдіснамалық негіздері дамып келеді. Осы бағыттың негіз-дерінің бірі ретінде жеке тұлғалар арқылы танылатын мәдени, саяси, ұлттық, рухани құндылықтардан туындаған көзқарастардың тұтас болмысы қарама-қарсылықтардың бірлігі заңдылығы бойынша зерт-теліп, ол құбылыстарды тұлғаландыру арқылы сипатталуында. Осылайша, қоғамдық-саяси қайшылық-тардың сырын ашуда ұлт зиялыларының қоғамдық-саяси қызметі біздің жұмысымыздың нысаны болуы орынды [1].

Кеңестік биліктің жоғары эшелонында қызмет жасаған қазақ зиялыларының қызметтері тарих үшін де, бүгінгі замандастар үшін де шынайы болуы тиіс. Тарихи тұлғатану – аса күрделі сала болып саналады. Сол заманның қайраткерлері тарихи қалыптасқан өз қағидалары мен ұстанымдары бар тұлғалар. Интел-лектуалдық тарих осы қағидалар мен ұстанымның қатаң сақталуын талап етеді [2, 21 б.].

Сонымен, тарихи тұлғатанудың басты шарты оның деректік негізінің болуы. Егер де деректік негіз болмаса кез келген қайраткерді тарихи оқиғалар мен құбылыстардың әрекеттесуінде тұлғаландыру мүмкін емес. Ал тарихтың дерексіз жазылмайтындығы сияқты тұлға да тарихи деректерсіз тарих мазмұнынан өз орнын таба алмайды.

Еліміздің тәуелсіздік жылдарында тұлғатанудың әдіснамалық мәселелеріне байланысты, әсіресе деректанулық тұрғыда едәуір ғылыми-зерттеу жұмыстар жасалды. Осылардың барлығы осы қайраткер-лердің өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін айғақтайтын деректік базаның ғылыми қалпына келтіруіне және ғылыми айналымға ұсынудың мүмкіндігінің негізі болды.

Ал кеңестік тарихнамада таптық-партиялық ұстанымдар мен коммунистік идеология мақсаттарына сай жып-жылмағай етіп тұлғаландырылған қайраткерлердің қан-сөлсіз бейнелеріне де жаңадан ғылыми айналымға ұсынылған деректердің көмегімен «жан бітіріп», олар да тарихи танымның толыққанды нысанына айнала бастады [3].

Кеңестік құрылыстың жоғары сатысына көтерілген ұлт қайраткерлерінің шынайы түрде тұлғалануы егемендік алғаннан кейін салыстырмалы түрде жақында ғана қолға алынды деп айта аламыз. Өйткені, кеңестік тарихнамада осы қазақ зиялыларының тарихи үдерістегі атқарған рөлі мен тарих сахнасындағы алатын орны тиісті деңгейде қарастырылмаған еді. Аталған мәселенің объективті және субъективті себеп-тері тарихта орын алды. Сонымен қатар, ХХ ғасырдың басындағы ұлт қайраткерлерінің өздерінің идеялас жолдастарымен бірге «Үлкен террордың» құрбанына айналуы. Сол себептен, олар құқықтық тұрғыда 1956-1958 жж. ақталғанымен саяси тұрғыда ақталмағандары ғылыми олардың тұлғалануларын кешік-тірді.

Кеңестік құрылыстың жоғары сатысына көтерілген қайраткерлердің зерттелмеуінің екінші бір себебі, олардың қоғамдық-саяси қызметтеріне қатысты деректердің басқа елдің архивтерінде, тіпті көпшілігі жабық архивтерде жинақталуына байланысты отандық зерттеушілерге қолжетімді болмауы еді. Әсіресе, Мәскеуде қызметте болған қайраткерлерге қатысты деректер негізінен олардың қызметіне байланысты шетелдік архивтердің қорларында жинақталған.

Қазақ зиялыларының Түркістан өлкесінде кеңестік биліктің жоғары сатысына көтерілуі объективті және субъективті факторларға байланысты өрбіді. Түркістандағы этнос аралық және конфессиялық тұрғыда қазақ этносының арасынан Т.Рысқұлов, С.Қожанов, С.Асфендияров, Н.Төрешұлов сынды Мәскеуде білім алған еуропалық үлгіде, осындай тұлғалардың саясатқа келуіне қаншама факторлардың ықпал етуінен болды.

Тарихи тұлғатанудың қағидаларына нақтылық беру үшін большевиктер көсемі В.И. Лениннің өзіне тән категориялықпен: «Пролетариатқа саяси қайраткерлердің тірісі және өлісі туралы да шындық керек, өйткені саяси қайраткер атына шын мәнінде лайық болғандардың тәні бақилық болса да олар саясат үшін өлмейді» [4] – деген тұжырымын ондай шындық тек партиялық номенклатураның қолындағы көзсіз қаруға айналған пролетариат үшін ғана емес, жалпы тарихи таным үшін де қажет деген түзетулермен қуаттауға болады.

Қайраткерлердің өмірбаян парақтарын ақтара отырып, олардың дүниеге келуі мен азамат болып қалыптасуының динамикасында оларға ықпал еткен екі факторды атап өтуге болады. Біріншіден; кеңестік билікке тартылғанымен бұл қайраткерлерге ислам дінінің құндылықтары бейім болып, дәстүрлі қоғамның мәдени-шаруашылық тұрпатын заманауи нарықтық қатынастармен ұштастырғанында, сол әлеуметтік ортаның өнегесімен қалыптасқанында. Екіншіден; қоғамдық-саяси реформалар дәуірінде саналы қызмет-терін ұлттық-демократиялық «Алаш» қозғалысына араласудан бастап дәстүрлі қоғам салтымен өмір сүрген ұлттарды апатты жолмен болса да, қазіргі заманғы өркениетке жеткізген коммунистік идеяға қызмет етумен ұштастырды. Осы екі фактор ұлттық элитаның бүкіл қоғамдық-саяси қызметтері мен ғылыми-педагогикалық шығармашылықтары өне бойларын өрлеп, одақтық деңгейде танылған тұлғалық болмыс-тарын айқындады.

Ендігі кезекте осы қайраткерлердің өмірбаянына шешуші ықпал еткен факторға тоқталамыз. Осыған байланысты басын ашып айтатын ақиқат – алаштық және коммунистік идеялар, Алашорда мен кеңестік билік бір-біріне қарама-қарсы ұғымдар болғандығы. Алаштық идеяның өзегі – бүкіл қазақ халқын тұтас ұлт ретінде қабылдаған, ал коммунистік идеология таптық белгілерге басымдық берген болатын. Демек, мазмұны

мен мақсаты бір-бірімен тоғыспайтын осы екі ағымның өкілдерін бір ғана тәсілмен бағалауға болмайды және олардың қызметін біржақты қарастыру шынайы тарихтың өлшемдеріне сыймайды. Оның нәтижесі тарихи танымды шатастыруға қызмет жасайды. Тарих өз сөзін қашанда ақиқатқа негіздеп айта-ды. Осыған байланысты М.Қойгелдиевтің «Кеңестік билікке альтернатива бар еді. Ол Алашорда үкіметі болатын» [5], – деген тұжырымы, зерттеушілердің әдіснамалық тұрғыда барынша сергек болу қажеттігін еске салады.

Соңғы жылдары ғылыми айналымға ұсынылған Алаш қозғалысының деректері мен құжаттарына жасалған талдаулар кеңестік биліктің жоғарғы эшелонында қызмет жасаған бірқатар тарихи тұлғалары-мыздың саяси қызметін Алаш қозғалысымен байланыстырғанын құжаттық деректер негізінде ғылыми қалпына келтіруге мүмкіндік берді. Большевиктік биік лауазымдарда қызмет жасағанымен ұлттық құнды-лықтарды алға салған, алаштық демократиялық идеялардан алыстамаған, кеңестік саясатты ұлттық мүддемен ұштастыруға әрекет еткен кеңестік билікпен ымыраға келген тұлғалардың қоғамдық-саяси қызметін талдау таным теориясы тұрғысында күрделі мазмұн алады.

Ақпан революциясынан кейінгі ұлт зиялыларының саяси қызметтегі алғашқы қадамдары Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов есімдерімен байланысты. Ұлттық элитаның көшбасшысы Ә.Бөкейханов бастаған бір топ ұлт зиялылары 1917 жылғы ақпан төңкерісінің ізін ала қазақ даласына қалыптасқан жағдайдың мән-жайын баяндап Минск қаласынан елдегі игі-жақсыларға жеделхат жолдаған. Жол таба алмай абдыраған ұлт-азаттық қозғалысқа тың бағыт сілтеген Минскідегі майданның қара жұмысына алынғандар арасында Ә.Бөкейхановтың басшылығымен қызмет істеген жеделхатқа қол қоюшылардың барлығы да 1917 жылы құрылған Алаш партиясының мүшелеріне айналды [6].

Ә.Бөкейхановтың өз төңірегіне пікірлестерін топтастырып, мүдделестер тобын құрып, қатардағы көп міндеттерден ең бастысын ажыратып алатын көсемге тән саяси көрегендігін бөліп атаймыз. Соған сай Әлихан мен Нәзір, Мыржақып пен Сұлтанбек, Әлихан мен Тұрар, Тұрар мен Сұлтанбек, Тұрар мен Санжар, Санжар мен Нәзір қатынастарына ерекше назар аударуға болады. Олардың 1916 жылы ұлт-азаттық қозғалыстан кейін түйіскен тағдырлары ұлттық мүддеге құрылған саяси қызметтеріндегі ынты-мақтастыққа ұласты. Бұл ағалы-інілі сыйластық кейінде өз жалғасын тапты. Мәскеуде басшылық қызмет-те жүрген Т.Рысқұлов пен С.Асфендияров Орталық биліктің ұлт саясатының кейбір мәселелеріне жігерлі қарсылық көрсетті.

Елбасымыз «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді», – дей келіп, оның екі қырын атап көрсетеді. «Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту» [7] деген тұжырымы болашағынан үлкен үміт күткен ұлт зиялыларының екі тобы: біріншісі Алаш қайраткерлері, екіншісі кеңестік үлгідегі қайраткерлер еліміздің тәуелсіз ел атануына аянбай еңбек еткендерін бүгінгі ұрпаққа насихаттау қажет. Оның мәні – ұлттың рухани жаңғыруы деп білеміз.

Отандық тұлғатануда кеңестік үлгідегі қайраткерлерді зерттеу бағытының дамуына кең ғылыми және саяси мүмкіндіктерге жол ашылды. Қазіргі кезде мемлекеттік дамудың бағдарына алынған рухани жаңғыру үдерісі тарихи жадымызды жаңғыртумен тікелей байланысты. Өтпелі тарихи кезеңдердегі қоғам өміріндегі өзгерістер билік басындағы жеке тұлғалардың қызметімен тығыз байланыста қаралатындығы белгілі. Осы тұрғыдан алғанда, ұлт зиялылары тұтас тарихының аса жауапты да шешуші кезеңінде саяси билікпен бірге саяси жауапкершілікті өз мойнына алды. Үлкен жауапкершілікпен мемлекет құруға араласып, осы мақсат үшін тер төгіп күресіп келді. Міне, осылай бұл тарихи мақсат тәуелсіздікке жеткеннен кейін өмірлік шындыққа айналды.

Тәуелсіздік жағдайында қоғамдық ойдың құрылымындағы түбірлі өзгерістер көп мәселелерге жаңаша қарауды талап етеді. Осыған байланысты «Постмодерн жағдайында

кәсіптік тарихнама мен бұқаралық тарихи сананың өзара ықпалдастық сипатына ой жүгірткенде мынаған баса назар аудару керек; біріншіден, өткен мәдени кезеңнің ерекшелігіне, екіншіден, жаңа жағдайдағы кәсіптік тарихнама-ның өзекті міндеттеріне» [8], – деген мәселелер отандық тарихшылар үшін де жат емес деп білеміз. Әрине, бұл аталған факторлардың өзара ықпалдастығын жоққа шығару қиын. Содан да посткеңестік кезеңдегі Қазақстан үшін ерекше қызығушылық туғызған тарих ғылымының алдында тұрған міндеттердің бірі – халықтың тарихи өмірін зерттеу, нақтырақ айтқанда ұлттық сәйкестікті қалыптастыру. Бұл міндеттердің де іске асырылуының өзіндік қиындықтары бар.

Соңғы жылдары Отан тарихында батыл концептуалдық зерттеулер жасалында. Соның арқасында жекелеген субъективті, кәсіби ұсыныстармен бірге жалпы адамзаттық құндылықтарға сай ғылыми мектептер қалыптасуда.

Көптеген тұлғалардың қызметі белгілі бір адамдар тобының, сословиенің, таптың, партияның мүдде-сін танытуға арналуына байланысты «жеке тұлға кімдердің мүддесін, неге олардың мүддесін және қандай тәсілдермен қорғады?» деген сұраққа жауап іздестірілуі қажет. Көп жағдайда тарихи тұлғаның есімі ғана, онда да даңқы мен дақырты аталып, тарихи мазмұн біржақты сипат алады. Тарихта кейбір тұлғалар бір идеяның немесе бір қоғамдық-саяси құрылыстың ғана жолын қуумен шектелмеуі күрделі мәселеге айналады.

Тұлғатанудың басты мәселесі тұлғаларды жан-жақты бағалау. Біржақты мақтау немесе біржақты қаралау – тарихтың мазмұнын ашуға кедергі болмақ. Демек, кеңестік үлгідегі ұлт зиялыларының оның қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығының тарихы шынайы тарихи деректермен қалпына келтірілгенде Т.Рысқұлов, С.Қожанов, С.Асфендияров, Н.Төрекұлов сынды қайраткерлердің тарихи дамудағы атқарған ролі мен тарих мазмұнынан алатын орны ақиқат болып, тарихи танымда орнығады.

1920 жылдың екінші жартысы мен 1930 жылдарда басқару ісіндегі саяси диктатураның күшеюі тарихи зерттеулердің ақсауына әкелді. Тәуелсіздікті алуға атсалысқан қайраткерлерге қарсы кеңестік идеология ашық сенімсіздік жариялады. Осы кезде Алаш қозғалысының «объективті-революциялық ролі» жайында Ақпан революциясынан кейін оның «контрреволюциялық қайта тууы» деген тезис қалып-тасты. XX ғасырдың 30-жылдары Қазақстанда үстемдік алған жаппай қуғын-сүргін саясатының шеңге-ліне ұлттық интеллигенция алдымен ілінді. Ал ресми өкімет органдарының XX ғасыр басындағы ұлттық мәселелерді жабық деп табуы бұл кезеңді зерттеуге 80-жылдардың соңына дейін мүмкіндік бермеді. 1933 жылы Қазақ марксизм және ленинизм ғылыми-зерттеу институтында қазақ халқының тарихындағы Алашорданың контрреволюциялық қызметінің жағымсыз ролі туралы айтыс-тартыс жинақ болып басылып шықты.

1935 жылы С.Брайнин мен Ш.Шафионың [9] еңбегінде аймақтағы ұлт-азаттық қозғалыс тарихында таптық әдісі көрінетінін баяндайды. 1940 жылдардан және 1980 жылдың екінші жартысына дейін бұл мәселе жайындағы көзқарас, дерек базасының кеңеюіне қарамастан, зерттеушілер бұрынғы берілген баға мен шешімдерге сүйенді. Ал, 1970-1980 жылдардағы зерттеушілердің бұл кезеңдегі «социалистік реализм» тұрғысынан маркстік-лениндік әдістемесімен жазылған монографияларында негізінен Қазан төңкерісін дәріптеу, Қазақстанда кеңес өкімет құрылуы, азамат соғысы кезіндегі большевиктердің ұлттық аймақтардағы жетекшілік ролі және т.б. ерекше сипатталды.

Сонымен қатар, Алаш қозғалысының лидерлері мен өкілдерінің 1920-жылдары басылған еңбектері-нің ерекшелігін атап өту керек. Олар партиялық билік үстемдігі нәтижесінде өз еңбектерінде ұлт-азаттық қозғалыс туралы бар шындықты көрсете алмады. Өйткені, билеуші өкіметке қарсы тұру керек еді.

Соңғы кездері тұлғатану мәселелері туралы ғылыми әдебиеттердің көптеп басылуы, тарихи ойдың, зерттеудің одан әрі дамуына жағдай жасады. Зерттеудің мақсаты – қайраткерлердің қоғамдық-саяси қызметі, қос төңкеріс пен азаматтық қарсыласу

жылдарындағы саяси күштердің тоғысуы жайлы еңбектер арқылы жауап іздеу. Кеңес кезеңіндегі және тәуелсіз кезеңдегі пікірлердің әртүрлілігі және қайшылығы қызығушылық тудырады. Тақырыпта зерттеу міндеттері тарихнамалық талдауы жүзеге асыру болып табылады.

Кеңестік үлгіде қызмет жасаған қайраткерлер Ресей отаршылдығының Түркістан халықтарына қаншалықты қасірет болып жабысқанын жан-жүрегімен сезеді [10]. Кеңес Одағының ыдырауына негіз қалаған «қайта құру» жылдарынан бастап қазақ халқының XX ғасыр басындағы саяси лидерлерінің Отан тарихындағы орны мен рөлін айқындауға деген қызығушылық басталды. Бұл дегеніміз Кеңес өкіметінің құлдырауынан кейін, қазақ халқының қайраткері ұлттық тәуелсіздік үшін күрескен Түркістан қазақ элитасын зерттеуге мүмкіндік пайда болды. Қазақ қоғамының өзінің ұлттық бірегейлігі мен мүддесін қорғауға саяси бастаушы күштің әзір екендігі, және осы топпен кеңестік билік есептесуге мәжбүр болды.

Тарихи тұлғатану бағытында жүргізілген зерттеулерде түркістандық этноэлита өкілдері деректік негізде зерттелгенімен, Н.Төреқұловтың қоғамдық-саяси қызметінің Мәскеулік кезеңі қамтылмады. Қазақстанның қазіргі заман тарихында тұлғаландырудың теориялық-әдіснамалық басты бағыты және сыннан өтуі бағалау өлшемдерінің болмағандығынан тарихи тұлғаны түбегейлі болмысымен емес, дара, жалпы мақсатта жұмыс жасайтын кішкентай танымдық танытумен ғана шектеледі. Осы жағдай көбінесе оқырман жұртшылығына тұлғаның өзі таңдаған сипатын ұсынып, тарихи шындықтан алшақтап кетеді.

Компартияның тарихи мектептерінен шыққан тарихшылардың көбісі бостандық аумағында тұлға-танудың мәселесі таптық-партиялық ұстанымдардан қайта алмады. Тәуелсіз тарихи сананы қалыптас-тыру, онымен қоса рухани жаңғыруды, ерекше атап айтқан ғалым академик М.Қозыбаев [11]. Ол Отан тарихында тарихи қайраткерлерді тұлға ретінде қарастыру жеткілікті зерттелмеген мәселе деп бірнеше рет айтқан. Осы күнге дейін дара тұлға мен бұқара халық арасында қарым-қатынас әлі де толықтай ашылған жоқ.

Қоғам және мемлекет қайраткері дегеніміз – қатардағы қызметкердің атақ, данқына дейін кішірейген болатын. Олар өз мүддесін халық мүддесімен қабыстырып, жоқтан бар жасаушы шығармашылық жасам-паз адам, ол өзінің елінің өркендеуіне барынша ат салысқан тұлға. Қазақстанның тарихы әртүрлі кездей-соқ тұлғалармен толы, ал тарихи жасампаз тұлғаларды өз дәрежесінде зерттеу керек. Тәуелсіз мемлекет тұғырында ұлт тарихының мазмұнын жаңарту тұрғысында осы көзқарас көрнекті мемлекет және қоғам қайраткерлеріне тікелей қатысты деп ойлаймыз.

Тарихи тұлғатануда қазақ зиялыларының XX ғасырда өз деңгейінде зерттелмеуінің сыры олардың ұлтшылдығы еді, бұл қасиеттері олардың қиын да қатерлі тағдырында ізін қалдырған қасіретке айналды. Партиялық мүддені ұлттық мүддеден жоғары қойған елжандылығы аталған қайраткерлерді, Алаш зиялы-ларын саяси қуғын-сүргінге түсірді, ал қазіргі тәуелсіз тарихи сана осы тұлғаларды жоғары деңгейде ұлықтауға негіз болуда.

Бұл мәселеге қатысты тарихи тұлғатануға нақты ғылыми баға берудің объективті өлшемдерге сүйе-ніп XX ғасыр басындағы кеңестік үлгідегі қайраткерлердің ұлттық мүддеге, өз ұлтына қарсы әрекеттер жасады ма? деген сауалға қолымызда бар ғылыми айналымда жүрген немесе енді ұсынылып жатқан деректерді талдау арқылы жауап беруге болады.

Бұл қайраткерлер өздерінің деректерінде кеңестік билікке ыңғайланып, жасырын қалдырған кейбір мәселелері бар. Кеңестік билікке араласқан қайраткерлердің барлығы өз қолдарымен толтырған жеке парақтарында өмірі мен қызметінің кейбір тұстарын жасырын қалдырған, немесе аздап өзгертіп берген. Осы жерде атап айтатын мәселе ол Т.Рысқұлов, С.Қожанов, С.Асфендияров, Н.Төреқұловтардың Алаш қайраткерлеріне жақын болғандықтарын жасырғаны. Кеңестік биліктің жоғары сатыларында қызмет

істеген жас ұлт зиялылары Алаш қозғалысының қатысушыларын өз қамқорлықтарына алды және алаштық идеяларын кеңестік билік тұсында ары қарай жалғастырды [12].

Тоталитарлық билік дәстүрлі қоғамның әкімшілік институттары мағынасын мойындамады. Билік органдар, билеу элитасы жергілікті және Орталық басқару орындары бастықтарының ең үлкен бөлігі билік басқарушыларының дәстүрлерін жалғастырды. Жаңа қоғам мағыналық жаңғыруды бастан кешті. Тоталитарлық билік қоғамында басқарушы органдардың басын құрған бұл шенеуніктердің ең маңызды рөлі екі қоғамның арасын байланыстырушылығы [13]. Бұл тарихи миссияларды орындаушылар кеңестік қоғамдағы ұлттық элита өкілдері болды. Міне осылардың қатарында М.Тынышпаев, С.Асфендияров, С.Сәдуақасов, Н.Төрөқұлов, Т.Рысқұлов, С.Қожанов және т.б. көптеген қайраткерлер кеңестік биліктің жоғары эшелонына тартылды. Олардың барлығы Түркістан өлкесінің жоғарғы басқару органдарында түрлі қызметтер жасап, жаңа қоғамның, қазақ халқының құндылықтарын қалыптастыруға ықпал жасады. Осылар партиялық билікті ұлт идеясына қызмет жасауға пайдалануға ықпал еткен дара тұлғалар.

Қорыта айтқанда, отандық тұлғатануда кеңестік биліктің жоғары эшелонында саяси қызметтің жоғары сатысына көтерілген қайраткерлердің қоғамдық-саяси тарихын зерттеуде кең ғылыми және саяси мүмкіндіктерге жол ашылды. Қазіргі кезде мемлекеттік дамудың бағдарына алынған рухани жаңғыру үдерісі тарихи сананы жаңғыртумен тікелей байланысты. Кеңестік билік жүйесіндегі елжанды, мемлекет-шіл тұлғалардың саяси қызметі мен мәдени шығармашылық өнегесі елдің игілігіне айналып, тарихи жадынан берік орын алуы тиіс. Қазіргі таңда бұрын зерттеуге тыйым салынған ұлттық тарихтың құндылықтары терең талдау арқылы ой елегінен өткізіліп, өзінің лайықты бағасын алуда. Осы шындықты халқымыз тек тәуелсіздігін алған сәттен бастап оқып, білуге мүмкіншілік алды. Бүгінде өз тарихымызды жан-жақты білу және зерделеу, тәлімінен үйрену, одан сабақ алудың болашақ үшін маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Блок М. Аполлогия истории (или ремесло историка) / пер. с фр. – Таллин: Ээсти раамат, 1983. – 184 с.

Қойгелдиев М.Қ. Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX ғғ.). Зерттеулер. – Алматы: Жалын баспасы, 2004. – 400 б.

Омарбеков Т. Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері: көмекші оқу құралы. – Алматы: Өнер, 2003. – 552 б.

Ленин В.И. Полное собрание сочинений. - изд. 5-е. – М.: Политиздат, 1973. - Т. 20. – С. 8-9.

Қойгелді М. Азаттықтың бізге берген ең үлкен сыйы – еркін ойлау // https://www.inform.kz/kz/mambet-koygeldi-azattykty-n-bizge-bergen-en-ulken-syuu-erkin-oylau_a3084054

Батырбекқызы Г. Назир Торекулов и национальная интеллигенция в период освободительного движения 1916 года // Ә. Бөкейхан және Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалыс мәселелері. – Алматы, 2016. – Б. 73-77.

Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. – 2017, сәуір - 12.

Коллигвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / пер. Ю.А. Асеева. – М.: Наука, 1980. – 488 с.

Брайнин С., Шафиро Ш. Очерки по истории Алаш-Орды. – 1935.

Konuralp Ercilasun. Tarihten Gunumuze Dogu Turkistan. - Ankara Milli Dusunce Merkezi, 2013. – 15 р.

Қозыбаев М. Шығармалары.– Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2013. - Т. 6. – 328 б.

Абжанов Х.М. Россия в судьбах казахской интеллигенции // Алаш-АЛЖИР. – Астана: Сарыарка, 2011. - Т. 1. – С. 48.

Исмаилов А. Из истории южных областей Казахстана. – Шымкент, 2006. – 240 с., с. 220.

References

1. Block M. Apollogiya istorii (or remeslo istorika) / per. from Fr. Tallinn: Eesti raamat, 1983. - 184 с.
2. Koigeldiev M. K. national political elite. Activity and fate (XVIII-XX centuries.). Research. Almaty: Zhalyn publishing house, 2004. - 400 P.
3. Omarbekov T. actual problems of the history of Kazakhstan in the XX century: an auxiliary textbook. Almaty: Art, 2003. - 552 P.
4. Lenin V. I. full harvest of flowers. - noded. 5-E.-M.: Politizdat publ., 1973. Vol. 20.pp. 8-9.
5. Koigeldy M. The Greatest Gift of freedom to us is free thinking // https://www.inform.kz/kz/mambet-koygeldi-azattyktyn-bizge-bergen-en-ulken-syyy-erkin-oylau_a3084054
6. Batyrbekkyzy G. Nazir Torekulov and the National intelligentsia in the period of liberation movement of 1916 // A. Bokeikhan and problems of the national liberation movement in Kazakhstan. - Almaty, 2016. - Pp. 73-77.
7. Nazarbayev N. orientation to the future: modernization of public conscience / / sovereign Kazakhstan. - 2017, April-12.
8. Colligwood R. J. The idea is history. Autobiography / per. "I Don't Know," He Said. Moscow: Nauka publ., 1980. - 488 P.
9. Brynin S., Shafiro Sh. essays on the history of Alash-Orda. – 1935.
10. Konuralp Ercilasun. Tarihten Gunumuze Dogu Turkistan. - Ankara Milli Dusunce Merkezi, 2013. – 15 p.
11. Works Of M. Kozybaev.- Almaty: Kazakh encyclopedia, 2013. Vol. 6. - 328 P.
12. Abzhanov H. M. Russia in the courts of the Kazakh intelligentsia / / Alash-Algiers. - Astana: Saryarka, 2011. - Vol. 1. - P. 48.
13. Ismailov A. from the history of southern regions of Kazakhstan. - Shymkent, 2006. - 240 p., p. 220.